

XVI АСР ЕР-МУЛКЧИЛИК МУНОСАБАТЛАРИ ТАРИХИГА ДОИР

Мирзаев Бекзод Нуралиевич

Жиззах давлат педагогика институти

тарих ва уни ўқитиш методикаси кафедраси ўқитувчиси

mirzayev.bek91@mail.ru

АННОТАЦИЯ:

Мазкур мақола XVI асрнинг биринчи чорагида ёзилган вақф хужжати (“Вақфнома”)нинг Мовароуннаҳрдаги ижтимоий-иқтисодий ҳаётини ўрганишдаги аҳамияти ҳақида фикр юритилган.

Калит сўзлар: Мовароуннаҳр, Мехр Султон хоним, Миёнқол, сафавийлар, мадраса, тўғон, вақф.

ABSTRACT:

This article discusses the importance of the foundation document ("Vaqfnoma"), written in the first quarter of the XVI century, by the study of socio-economic life in Movarounnahr.

Keywords: Movarounnahr, Mehr Sultan, Miyankol, Safavids, madrasa, dam, foundation.

АННОТАЦИЯ:

В данной статье обсуждается важность учредительного документа («вақфнома»), написанного в первой четверти XVI века, в изучении социально-экономической жизни в Мовароуннахре.

Ключевые слова: Мовароуннахр, Мехр Султан, Миянқол, Сефевиды, медресе, плотина, фундамент.

Ҳозирги даврда буюк аллома ва адибларимиз, азиз-авлиёларимизнинг бебаҳо мероси, энгилмас саркарда ва арбобларимизнинг жасоратини ёшлар

онгига сингдириш, уларда миллий ғурур ва ифтихор туйғуларини кучайтириш талаб этилмоқда [1].

Зеро, биринчи Президентимиз Ислон Каримов ўзбек давлатчилиги тарихини тадқиқ қилишнинг муҳимлиги ҳақида тўхталиб, «Давлатчилик бугунги кунда ўта сиёсий масала бўлиб турибди. Нега деганда, Ўзбекистонда давлатчилик бўлмаган, деб орқаваротдан ташвиқот юритаётган, шу фикрни онгимизга сингдирмоқчи бўлаётган, керак бўлса, халқаро жамоатчиликни шунга ишонтиришга уринаётган кучлар ҳали бор... Ўзбек тарихчиларининг бугунги кундаги асосий вазифаси мана шу даъвонинг пуч эканлигини исботлаш, давлатчилигимизнинг илмий нуқтаи назардан асосланган тарихини яратишдир»[2,Б.139.].

Шундан келиб чиқиб, давлат бошқаруви қоидаларини ишлаб чиқиш, миллий мафқуранинг тарихий асосларини таҳлил этиш учун ўтмиш давр тарихий манбаларини чуқур ва атрофлича ўрганиш зарур бўлади.

Маълумки, Шайбонийлар сулоласи асосчиси – Муҳаммад Шайбонийхон (1488-1510 йй) келини ҳисобланган Мехр-Султон-хоним томонидан XVI асрнинг биринчи чорагида ёзилган вақф ҳужжатининг қўлёзмаси яъни, “Вақфномаи ҳазрати Шайбонийхон” (кейинчалик қисқача “Вақфнома” деб атаймиз) айнан ўша давр тарихини ўрганишда муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади. Ушбу ҳужжат Шайбонийхон мадрасаси ёки Қўш мадраса деб танилган ёнма-ён жойлашган Самарқанд мадрасалари фойдасига катта кўчма ва кўчмас мол-мулкни ўтказиш ҳақидаги ҳужжатни қонун асосида расмийлаштириш мақсадида тузилган. Катта бойликга эга бўлган вақф таъсисчиси ҳужжат туфайли ўзи таъсис этаётган вақфга васийлик қилишга эга бўлган.

Дарҳақиқат, ушбу вақф ҳужжатининг йиғма матни рус тилига таржима қилиниб, нашр қилинишининг сабаби ушбу “Вақфнома” Ўрта Осиё тарихида илк бора Шайбонийлар даври бўйича кўп қизиқарли материалларни ўз ичига олганлиги билан ҳам аҳамиятлидир.

Ўрта асрларнинг сўнгги йилларида шарқ муаллифлари томонидан ёзилган ва асосан Ўрта Осиё сиёсий тарихига оид материалларни ўз ичига олган кўпгина тарихий асарлардан фарқли равишда “Вақфнома” ижтимоий-иқтисодий характерга эга бўлган масалаларни – деҳқон ва шаҳар хунармандлари тарихини, ерга эга бўлиш ва ер муносабатларини ёритади. Хужжатли манбалар иқтисод ва ижтимоий муносабатларни ёритиш нуқтаи назардан катта эътиборга эга бўлса-да, Ўрта Осиё тарихи бўйича нашр этилган материаллар сони кўп эмас. Шу боис ҳам ердан фойдаланиш, ерга эга бўлиш ва замонавий Ўзбекистон ҳудудида ер муносабатлари акс этган манба сифатида “Вақфномаи ҳазрати Шайбонийхон” асари кўпроқ амалий аҳамиятга эга бўлмоқда.

“Вақфнома” моҳияти ва ушбу вақф хужжатини батафсил ўрганилишининг зарурлиги адабиётларда кўп бора таъкидланган. Жумладан, Ўрта Осиё тарихи тадқиқотчиларидан бири П.П. Иванов ушбу хужжатни “ўта муҳим хужжат” [3, С.24] деб ҳисоблаган. Бошқа Ўрта Осиё тарихи тадқиқотчиси, бу ўлкани чуқур ўрганган олим В.Л. Вяткин ушбу вақф хужжатининг нусхасига эга бўлган. Бу хужжат бошқа тадқиқотчиларда ҳам катта қизиқиш уйғотган. Лекин, у Ўзбекистон тарихи бўйича муаммоларни ўрганиш жараёнига кам жалб қилинган.

Рус тарихий адабиётида “Вақфнома” К.Г. Зелеман томонидан биринчи маротаба тилга олинган. Вақф бўйича масалаларни кўриб чиқишда, бу хужжат А. Л. Кун томонидан ҳам фойдаланилган. Ўрта Осиё ўрта асрлар даврининг бошқа хужжат ва тарихий асарлари каби “Вақфнома” ҳам Оллоҳ ва Муҳаммад (с.а.в.) пайғамбарни мадҳ этишдан бошланади. Кейин эса ўзбек хони Муҳаммад Шайбонийхон, унинг ўғли Муҳаммад Темур Султон ва турмуш ўртоғи Мехр Султон хоним, Мехр Султон хонимнинг отаси Бурундук хон ва вақф таъсисчиси Мехр Султон хонимларни шарафлаш сўзи билан давом этади. Уларнинг номлари аристократ ва бой-бадавлат руҳонийлар вакиллари номлари каби баландпарвоз сўзлар билан тасвирланади[4].

Мазмуни жиҳатидан “Вақфнома”ни уч қисмга бўлиш мумкин. Биринчи қисми ушбу вақф ҳужжати иккита Самарқанд мадрасаси фойдасига тузилганлиги ҳақидаги воқеага бағишланган. Иккинчи қисми савдо дўконлари, хунарманд устахоналар, тегирмонлар, қишлоқлар, мевали дарахтлар, кўплаб ер майдонлари ва вақфга мадраса томонидан бериладиган бошқа объектларни ўз ичига оладиган кўчма ва кўчма бўлмаган мулклари рўйхатидан иборат, учинчи қисмида вақф берувчи Мехр Султон хоним томонидан ўрнатилган вақф ҳужжатидан фойдаланиш, ташкилий масалалар ҳам ёритилган.

“Вақфнома” кўлёмасида ҳужжат тузилиши санаси кўрсатилмаган. “Вақфнома”да Муҳаммад Темур Султон – 1514 йил 17 мартда вафот этганлиги санаси кўрсатилган, вақф ҳужжати эса унинг турмуш ўртоғи томонидан вафотидан кейин тузилган. Шундан келиб чиққан ҳолда, демак, ҳужжат тахминан, XVI асрнинг 20-йилларида ёзилган.

Баъзи маълумотларга қараганда, Шайбонийхон мадрасаси фойдасига вақф ҳақиқатдан ҳам хизмат қилган. Масалан, 1558 йилдаги ҳужжатда Насаф вилоятидаги Шакаржўй қишлоғининг сотилган ҳудудлар чегараларини тасвирланишида “унинг бир томони Губдин қишлоғи ерларига тутшиб кетган”лиги ҳақида айтиб ўтилган. У вақф ҳисобланган ва унга васий бўлиб мархума Мехр Султон хоним хизмат қилган [5, С.276]. Ҳақиқатдан ҳам, “Вақфнома”да Губдин қишлоғи Шайбонийхон мадрасаси фойдасига Мехр Султон хоним томонидан вақф қилинган мулк сифатида рўйхатига киритилган[6,С.15-16.].

Бошқа манбада мавжуд бўлган Шайбонийхон мадрасасига тегишли бўлган мол-мулк бошқарувчиси – мутавалли ҳақида айтиб ўтилиши ушбу вақф ҳужжатининг ўз даврида катта аҳамиятга эга эканлигини тасдиқлайди. Лекин, Муҳаммад Бади Малиҳо маълумотларига кўра, у кўп вақт мобойнида сақланиб қолмаган[7].

Шунингдек, Мехр Султон хоним 1558 йилдаги Жўйбор шайхларининг ҳужжатларидан бирида эсга олиниб, унда “Бобурнома”даги каби

Меҳрибонхоним номи билан тилга олинади. Ер олди-сотдисига бағишланган ушбу ҳужжатда: “... Сотилаётган ернинг чегара қисми Ғубдин қишлоғидаги ерга туташган бўлиб, ушбу вақф Меҳрибонхонимга тегишлидир”[3, С.26-28]. Ғубдин қишлоғи мулклари “Вақфнома” рўйхатида киритилган.

Шундай қилиб, келтирилган маълумотлар асосида қуйидагича хулосага келиш мумкин, Меҳрибонхоним вақф мулклари хўжалигининг таъсисчиси сифатида Мовароуннаҳрда ер-мулкчилик муносабатларини тартибга келтиришда катта ҳисса қўшган деб ҳисоблаш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Тараққиёт йўлимизнинг шиддати ошаверади. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг 2018 йил 28 декабрда Олий Мажлисга қилган Муурожаатномасидан. // Халқ сўзи газетаси. 2018 йил 28 декабрь.

2. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз – келажак йўқ. // Каримов И.А. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. Т. VII. – Тошкент: «Ўзбекистон», 1999. – Б. 139.

3. П.П.Иванов, Хозяйство джуйбарских шейхов, К истории феодального землевладения в Средней Азии в XVI-XVII вв., М.-Л., 1954. с. 24.

4. Абу Тахир Ходжа, Самария, Описание древностей и мусульманских святынь Самарканда, Перевод В. Л. Вяткина, примечания переводчика, Справочная книжка Самаркандском области, 1898, вып. IV, Самарканд, 1899, прим. 57.

5. В. Л. Вяткин, О вакуфах Самаркандской области, стр. 95—96; *Mélanges Asiatiques*, t. X, St.-Petersbourg, 1894, стр. 276.

6. Р.Г. Мукминова. К Истории аграрных отношений в Узбекистане XVI в. По материалам «ВАКФ-НАМЕ» (Ўзбекистонда XVI аср аграр муносабатлари тарихига доир “ВАҚФНОМА” материаллари). Тошент, Ўзбекистон ССР “Фан”, 1966. Стр. 15-16.

7. Мухаммед Бадиъ б. Мухаммед Шарифи Самарканди Малихо, Мулаккир ал-асхоб, рқп. ИВ АН УзССР, № 4770, л.298а.